

Rafał Riedel*
Szczepan Czarnecki**

Europeizacja zorganizowanych grup interesu w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej***

The Europeanization of organized interest groups
in selected countries of Central and Eastern Europe

Abstract: In democratic countries, advocacy organizations and other organized interest groups play an important role in the process of creating public policies and as a consequence, they influence the final shape of the implemented development models. The inclusive decision-making process enables interest groups to fulfill a variety of functions. Interest groups are very important legitimization channel, they provide expert knowledge, and also they are major channel through which citizens can express their opinions to the decision-makers. Through their activities, advocacy organizations may influence specific policies as well as the overall direction of the evolution of the development model. This paper describes and explains the Europeanization process and its pressure on interest groups in Central and Eastern Europe, also answering the question to what extent the Europeanization process enables interest groups to access the political process at the state level. Article relies on data from a large-scale survey of organised interests operating in four CEE countries (Poland, Hungary, Slovenia and Czech Republic) in three policy sectors i.e. health care, higher education and energy policy. Based on the collected data, a linear regression analysis was performed.

Keywords: organized interest, CEE, advocacy organizations, Europeanization, lobbying

Streszczenie: Organizacje rzecznicze i inne zorganizowane grupy interesów w państwach demokratycznych odgrywają istotną rolę w procesie kreowania polityki publicznych i w konsekwencji wpływają na ostateczny kształt realizo-

* Rafał Riedel – dr hab., Uniwersytet Opolski, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8344-2944>, e-mail: riedelr@wp.pl.

** Szczepan Czarnecki – Instytut Europy Środkowej, Polska, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1363-194X>, e-mail: szczepan.czarnecki@ies.lublin.pl.

*** Niniejszy tekst jest efektem prac badawczych w ramach projektu *Zorganizowane grupy interesów jako „brakujące ogniwo” w kreowaniu polityk w wybranych krajach postkomunistycznych/ The “Missing Link”: Examining organized interests in post-communist policy making (OrgIntCEE)*, w ramach programu Beethoven 2, finansowanego przez DFG-NCN – Narodowe Centrum Nauki, nr 2016/23/G/HS5/01001.

wanych modeli rozwojowych. Otwarty na głosy z zewnątrz, inkluzywny proces decyzyjny sprawia, że organizacje interesu spełniają szereg różnorodnych funkcji. Grupy interesu stanowią bardzo ważny kanał legitymizacyjny, dostarczają wiedzy eksperckiej i tworzą swego rodzaju pas transmisyjny pomiędzy ośrodkiem decyzyjnym a szeroko rozumianym społeczeństwem obywatelskim. Swoimi działaniami organizacje rzecznictwa wpływają na konkretne szczegółowe polityki sektorowe, jak również na ogólny kierunek ewolucji modelu rozwojowego. Przedmiotem zainteresowania podjętej analizy jest odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu zorganizowane grupy interesów z państw Europy Środkowo-Wschodniej podlegają presji europeizacyjnej oraz w jakim stopniu europeizacja umożliwia im dostęp do procesu politycznego na poziomie państwa. Analiza jest oparta na danych ankietowych zebranych w czterech państwach regionu Europy Środkowo-Wschodniej (Polska, Węgry, Słowenia i Czechy) w trzech obszarach, tj. służbie zdrowia, szkolnictwie wyższym oraz energetyce. Na podstawie zebranych danych dokonano analizy regresji liniowej.

Słowa kluczowe: zorganizowane grupy interesów, lobbying, rzecznictwo, Europa Środkowa i Wschodnia, europeizacja

Wstęp

Głównym celem podjętej analizy jest odpowiedź na pytania, w jakim stopniu zorganizowane grupy interesów¹ z wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej podlegają presji europeizacyjnej oraz w jakim stopniu europeizacja wpływa na dostęp tych grup do procesu politycznego na poziomie państwa. Analiza jest więc osadzona w dyskursie europeizacyjnym, który zdobył sobie już uznane miejsce w studiach europejskich oraz naukach politycznych i stosunkach międzynarodowych. Jednocześnie niniejszy tekst pozycjonuje się w nurcie polityk publicznych, próbując ustalić rolę europeizacji zorganizowanych grup interesów w sposobie kreowania polityk w wybranych sektorach.

Poszczególne polityki publiczne są tworzone i realizowane zarówno na poziomie krajowym, jak i na poziomie Unii Europejskiej (UE). Kompetencje unijne rozwijały się wraz z ewolucją procesu integracyjnego, od stosunkowo wąskiej współpracy ekonomicznej w postaci Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej oraz Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej aż po stan

1 Zorganizowane grupy interesów rozumiane są w niniejszym opracowaniu w szerokim zakresie (w sposób typowy dla dominującej współcześnie tendencji w literaturze przedmiotu), obejmującym zarówno klasyczne organizacje lobbingsowe oraz rzecznictwa, jak i organizacje branżowe, stowarzyszenia i inne grupy. Zorganizowane grupy interesów obejmują więc grupy jednostek bądź osób prawnych połączonych wspólnym interesem lub korzyścią, której członkowie mają świadomość tych więzów, artykułują je oraz próbują wywierać wpływ na proces decyzyjny.

dzisiejszy, w którym wiele obszarów życia społeczno-gospodarczego regulowanych jest przez prawo UE. Struktura podziału kompetencji pozwala wyodrębnić polityki będące tzw. kompetencjami uwspółnotowanymi – w których wszystkie kompetencje bądź większość z nich została delegowana (w procesie supranacjonalizacji) na poziom ponadnarodowy, kompetencje krajowe – realizowane na poziomie państw członkowskich, jak również kompetencje dzielone – w których poszczególne fragmenty danej polityki należą bądź do kompetencji Brukseli, bądź państw członkowskich. I tak europejskie polityki publiczne rozwijały się od unii celnej i współpracy w sektorze węglowym i stali poprzez rolnictwo aż po politykę klimatyczną. Wiele z polityk realizowanych na poziomie krajowym pozostaje pod wpływem niebezpośredniej presji europeizacyjnej² ze względu na intensywne powiązania i współzależność.

Jednakowoż europeizacja polityk publicznych nie musi, a nawet nie może być rozumiana jako ich postępująca homogenizacja³. Rozwiązania europejskie wpływają na poziom wewnątrz państw narodowych (na poziomie centralnym, regionalnym, powiatowym lub gminnym). Ów wpływ może być rozumiany jako udział prawa europejskiego w ogólnej sumie prawodawstwa w danym obszarze życia społeczno-gospodarczego, zakres przedmiotowy penetracji prawodawstwa z poziomu unijnego w danej polityce publicznej lub jako udział unijnych środków finansowych w ogólnych wydatkach w danym sektorze. Może przybierać również inne, mniej parametryzowalne formy. Wpływ ten – w jakiegokolwiek odbywałby się formie – będzie prowadził do różnorodnych efektów europeizacyjnych. Właściwie presja europeizacyjna może występować na wszystkich etapach procesu powstawania polityk publicznych. Współcześnie identyfikuje się cztery główne fazy cyklu kreowania polityki publicznej: ustalenie agendy (*agenda setting*), formułowanie wariantów polityk i decydowanie polityczne (*policy formulation and decision making*), implementacja (*implementation*) oraz

2 J.G. Christiansen, *EU Legislation and National Regulation: Uncertain Steps Towards a European Public Policy*, „Public Administration” 2010, vol. 88, no. 1, s. 3–17; patrz również: A. Surdej, *The scenarios for the future of EU public policies: the perspective of the theory of public goods*, „Poznań University of Economics Review” 2014, vol. 14, no. 4(20), s. 7–21.

3 R. Riedel, *Europeizacja – konceptualizacja kategorii badawczej*, [w:] *Europeizacja polityk publicznych w Polsce*, red. R. Riedel, Opole 2016, s. 15–32.

ewaluacja (*policy evaluation and termination*)⁴. Presja europeizacyjna może dotyczyć zarówno samego etapu formułowania priorytetów i celów danej polityki publicznej, jak i fazy jej implementacji. Powstająca lub modyfikowana polityka publiczna nie ewoluuje w prawno-politycznej próżni, ale w ramach konkretnych uwarunkowań prawnych, w tym regulacji europejskich. Unia Europejska poprzez swój specyficzny sposób podejmowania decyzji różni się od państw członkowskich. Dana polityka powstawałaby inaczej poza europeizacyjnym zasięgiem Brukseli. Wystarczy zauważyć doniosłą rolę konsultacji w procesie legislacyjnym prowadzonym w UE. Inkluzja podmiotów niepaństwowych (np. NGO-sów, lobbystów i innych interesariuszy) to unijny standard, który nie zawsze jest zrozumiały, akceptowany czy nawet pożądaný w stolicach państw członkowskich.

Klasyczne studia nad integracją europejską koncentrują się na poziomie wspólnotowym – obejmują analizę traktatów, instytucji czy negocjacji międzyrządowych na kolejnych szczytach europejskich. Perspektywa europeizacyjna proponuje przesunięcie uwagi na poziom wewnętrzny (przede wszystkim) państw członkowskich, ale również państw kandydujących, stowarzyszonych i innych znajdujących się w otoczeniu Unii Europejskiej. Początkowo europeizacja koncentrowała się na analizie krajowych egzekutyw – w jaki sposób reagują one na decyzje podejmowane na poziomie ponadnarodowym (instytucjonalnie, proceduralnie etc.). Dlatego klasyczny nurt europeizacji dotyczył przede wszystkim kategorii implementacji. Współcześnie europeizacja obejmuje swoim zasięgiem również takie obszary, jak partie i systemy partyjne, samorząd, sądownictwo, grupy interesów i politykę parlamentarną. Jednak ta koncepcja badawcza okazuje się również przydatna w analizie polityki wewnętrznej (np. w studiach komparatystycznych), ponieważ UE i proces europeizacji stają się elementem codziennego życia społeczno-politycznego.

Europeizacja nie ogranicza się jedynie do odgórznej presji płynącej z Brukseli. Obejmuje ona zarówno procesy tzw. uploadowania, czyli transferu pewnych elementów na poziom europejski z poziomu państw narodowych, jak i procesy horyzontalne, czyli transgraniczną

4 M. Niebylski, B. Choroś, *Proces projektowania i realizacji polityk publicznych – ujęcie teoretyczne*, [w:] *Polityki publiczne w teorii i praktyce*, red. B. Choroś, M. Niebylski, Toruń 2014, s. 83.

europczyzację odbywającą się w interakcjach pomiędzy podmiotami z poszczególnych państw członkowskich. Europeizacja grup interesów dotyczy wszystkich wspomnianych powyżej wymiarów. Uczestniczą one zarówno w procesach implementacji prawa UE na poziomie państwa, w samym kreowaniu regulacji i decyzji na poziomie ponadnarodowym, jak i w procesie europeizacji horyzontalnej. Wszystkie trzy wymiary znajdują swoje odzwierciedlenie w analizie podjętej w tym artykule. Każdy z nich – w sposób pośredni albo bezpośredni – wpływa na proces decyzyjny w poszczególnych politykach, w których biorą udział grupy interesów.

Presja europeizacyjna przekłada się więc na konsekwencje w modyfikacji konkretnych polityk sektorowych. Wspólnota polityczna⁵ (*policy community*) rozumiana jako wspólnota polityk, wspólnota mająca na celu realizację pewnych wspólnych interesów wyartykułowanych i skonceptualizowanych w formie polityk, stała się znakiem rozpoznawczym sieci powiązań bazujących na rozpoznanych i uznanych przesłankach dotyczących wspólnych potrzeb, interesów i metod ich osiągania. W literaturze anglojęzycznej używa się kategorii *policy community* jako specyficznej formy innej, szerszej kategorii *network policy*. *Policy networks* są definiowane na wiele sposobów – jako arena mediacji interesów pomiędzy stroną rządową a grupami interesów lub jako przestrzeń, w której dokonywana jest wymiana informacji i zasobów⁶. Owe sieci są użyteczne, oferują bowiem ich uczestnikom dostęp do informacji i zasobów, których nie byłoby w stanie uzyskać w inny sposób. *Policy community* uznawana jest za najbardziej stabilną formę *policy network* z dwóch powodów: 1) uczestnicy są w niej związani serią relacji zależności, 2) sieć taka pozostaje w dużym stopniu niedostępna dla aktorów zewnętrznych⁷. Rozumienie procesów integracyjnych jako rozwijających się sieci powiązań o charakterze formalnym, ale także tych niesformalizowanych i niezinstytucjonaliz-

5 Należy tutaj zwrócić uwagę na precyzję języka angielskiego, który z greckiego źródłosłowu wydobyl (w procesie specjalizacji języka) trzy główne współczesne kategorie: politics, policy, polity, które oznaczają odpowiednio: politics – politykę w rozumieniu gry politycznej, działań aktorów politycznych, policy – politykę sektorową, np. politykę migracyjną (migration policy), oraz polity – oznaczającą system polityczny, ale również arenę polityczną.

6 Patrz szerzej: R. Easing, *Multilevel Governance and Business Interests in the European Union*, „Governance” 2004, vol. 17, no. 2, s. 211–245.

7 B. Rosamond, *Theories of European Integration. The European Union Series*, London 2000, s. 124.

zowanych, stanowi odpowiedni punkt wyjścia do pełnego zrozumienia procesów europeizacji⁸.

1. Europeizacja – w stronę operacjonalizacji

Europeizacja jako nurt badawczy na trwałe zadomowiła się zarówno w polskiej, jak i międzynarodowej literaturze. W najbardziej ogólnym, pierwotnym rozumieniu europeizacja to wewnętrzna adaptacja do procesu integracji europejskiej – w konsekwencji koncepcji tej używa się do określenia skuteczności polityk podejmowanych na poziomie wspólnotowym (ich implementacji wewnątrz krajowych systemów politycznych) oraz do zbadania wpływu na narodową politykę ponadnarodowego procesu integracyjnego w różnorodnych wymiarach. Europeizacja pozwala jednocześnie dostrzec skomplikowaną sieć powiązań i relacji wpływu, funkcjonujących pomiędzy aktorami krajowego życia politycznego oraz polityką ponadnarodową, a także subnarodową. Ta perspektywa analityczna koncentruje się na adaptacji do procesów integracyjnych mechanizmów, procesów i instytucji krajowej polityki, a więc kładzie nacisk na siłę i zakres penetracji krajowych systemów politycznych przez tzw. presję integracyjną.

Europeizacja jako podejście badawcze cały czas jest kontestowana przez niektórych badaczy studiów europejskich. Jednocześnie obserwuje się rosnące zainteresowanie tym nurtem badań integracji europejskiej. Wydaje się, że historia tej subdyscypliny, a przede wszystkim samego pojęcia europeizacji, przechodziła ewolucję typową dla wielu innych podobnych fragmentów wiedzy naukowej, tzn. termin europeizacja najpierw był używany w luźnym znaczeniu do określania pewnej kategorii zjawisk, co do których badacze integracji europejskiej intuicyjnie zgadzali się, że należy je właśnie w ten sposób nazywać. Współcześnie mamy niewątpliwie do czynienia z istotnym nurtem badawczym, któremu w ostatnich latach towarzyszy w Europie Zachodniej eksplozja zainteresowania, wyrażająca się m.in. w skokowym wzroście publikacji naukowych. Początkowo studia nad europeizacją koncentrowały się prawie wyłącznie na państwach członkowskich. To zmieniło się wraz z procesem negocjacyjnym zapoczątkowanym

8 Patrz szerzej: *Europeanization. New Research Agendas*, red. P. Graziano, M.P. Vink, New York 2007.

przez państwa Europy Środkowej i Wschodniej, kiedy to ich dążenia członkowskie stały się istotnym stimulatorem zmian o charakterze transformacyjnym i reformującym. Bogata literatura poświęcona tej problematyce zaowocowała m.in. konceptualizacją kategorii warunkowości (*conditionality*), która określa zjawisko polegające na uzależnieniu pewnych korzyści (np. członkostwa lub pomocy finansowej) od spełnienia określonych warunków (kryteriów) ustalonych np. przez organizację międzynarodową, taką jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Unia Europejska.

W najprostszym rozumieniu europeizacja to adaptacja wewnętrzna do procesu integracji europejskiej⁹. Postępujący proces integracji europejskiej wywiera swego rodzaju presję na podmioty integracji (państwa członkowskie, ich obywatele, instytucje), która podlega następnie mediacji za pośrednictwem czynników i aktorów wewnątrz-krajowych, a ostatecznie przynosi konkretne efekty w postaci zmian w polityce wewnętrznej. Rezultaty te (jak również etap mediacji) poprzez mechanizm sprzężenia zwrotnego wpływają również na sam proces integracji¹⁰. W literaturze przedmiotu nie brakuje też innych różnorodnych ujęć europeizacji. Thomass Risse definiuje europeizację jako pojawienie się i rozwój struktur władzy na poziomie europejskim, które są zdolne do rządzenia, tak jak egzekutywa na poziomie narodowym¹¹. Z kolei Robert Ladrech poprzez europeizację rozumie proces (1) konstruowania, następnie (2) dyfuzji oraz (3) instytucjonalizacji norm, wierzeń, formalnych i nieformalnych reguł, procedur, stylów działania, które są definiowane, konsolidowane na poziomie wspólnoty, a następnie inkorporowane na poziomie systemu krajowego (na różnych szczeblach), w jego politykach, strukturach, jak również stylu polityki czy kultury politycznej w ogóle. Wszystkie te rozumienia europeizacji zakładają, że mamy do czynienia z procesem interaktywnym. Stąd wynika również trudność z parametryzowaniem europeizacji. Nie sposób odpowiedzieć na pytanie, czy dane państwo, polityka bądź instytucja są zeuropeizowane, czy też nie. Europeizacja to

9 *Europeanization. New Research...*, s. 7.

10 J. Caporaso, *Three Worlds of Regional Integration Theory*, [w:] *Europeanization. New Research...*, s. 27–28.

11 T. Risse, *A European Identity? Europeanization and Evolution of a Nation State Identities*, New York 2001.

proces, a nie stan: możemy określić, w którą stronę zmierza i jaki jest poziom europeizacji danego państwa w danym momencie wyłącznie w porównaniu z innymi państwami. Jednocześnie stoimy w obliczu konieczności stosowania wskaźników ilościowych oraz analizy jakościowej, w której istotną rolę odgrywa intuicja badacza.

Obok dominujących w studiach europeizacyjnych analiz egzekutyw, partii – zarówno krajowych, jak i w systemie europejskim – również grupy interesów odgrywają istotną rolę w procesie integracji. Jednocześnie grupy interesów same podlegają procesowi europeizacji. O strategiach adaptacji w procesie integracyjnym grup interesów i ruchów społecznych pisze m.in. Rainer Eising, wskazując, iż stanowią one istotny element mediacyjny pomiędzy europejskim społeczeństwem obywatelskim a instytucjami wspólnotowymi. Spełniają pewne funkcje reprezentacyjne i orędownicze, ponieważ za ich pośrednictwem artykułują się potrzeby i interesy podmiotów podlegających procesowi integracji, np. obywatele, samorządy, grupy przedsiębiorstw. Zorganizowane grupy interesów zmuszone są często do stosowania podwójnej taktyki w swoich działaniach lobbystycznych, zarówno wobec podmiotów krajowych, jak i europejskich, co z jednej strony stanowi pewne utrudnienie, z drugiej otwiera większe możliwości. Poszczególne organizacje rzecznictwa podejmują również intensywną aktywność w zakresie kontaktów oraz współpracy z grupami interesów z innych państw europejskich, co stanowi przedmiot dalszej części analizy.

Aby odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu europeizacja oraz realizowane modele współpracy pomiędzy organizacjami na poziomie UE umożliwiają grupom interesu dostęp do procesu politycznego na poziomie państwa, należy doprecyzować, czym właściwie jest dostęp i jak się go rozumie w naukowej literaturze przedmiotu. Jednym z celów grup interesu jest dążenie do osiągnięcia własnych preferencji politycznych, co staje się możliwe jedynie po uzyskaniu (sformalizowanego lub nie) dostępu do procesu decyzyjnego. Oznacza to, że grupy interesu potrzebują dostępu do instytucji państwowych. Biorąc pod uwagę szereg (być może trudnych do rozwiązania) problemów metodologicznych związanych z bezpośrednim mierzaniem wpływu – a przede wszystkim trudność związaną z kategorycznym powiązaniem konkretnych działań lobbingsowych podejmowanych w celu osiągnięcia konkretnych wyników politycznych – dostęp jest postrzegany jako

przydatny wskaźnik wpływu¹². Analiza czynników kształtujących dostęp do instytucji w przeważającej większości koncentruje się na zasobach organizacyjnych (logika dostępu)¹³. Niewątpliwie grupy interesu różnią się znacznie pod względem posiadanych zasobów. Ze względu na czynnik posiadanych zasobów wskazuje się, że organizacje bogate w zasoby mają większy dostęp do procesu politycznego aniżeli organizacje uboższe w zasoby. Kolejnym istotnym aspektem kształtującym dostęp do procesu politycznego jest profesjonalizacja grup interesu. Kryteria, takie jak przestrzeganie norm zawodowych, umiejętności techniczne zdobyte w trakcie szkoleń, zasób wiedzy oraz przynależność do organizacji profesjonalnych, mogą mieć istotne znaczenie w uzyskiwaniu dostępu do procesu politycznego¹⁴. Brak jest jednak badań poświęconych analizie europeizacji jako czynnika kształtującego dostęp do procesu politycznego. Europeizacja w tym badaniu została wyrażona poprzez (1) udział środków finansowych pozyskiwanych z UE w budżetach organizacyjnych w bezpośrednim odniesieniu do zasobów finansowych organizacji, (2) współpracę oraz uczestnictwo w organizacjach parasolowych UE, co odnosi się do procesu profesjonalizacji oraz czynników kształtujących zasoby organizacyjne.

2. Założenia metodologiczne **– prezentacja danych – analiza statystyczna**

Zanim przedstawimy nasze wyniki, krótko odniesiemy się do metodologii. W procesie badawczym w pierwszej kolejności stworzyliśmy bazę organizacji działających w trzech analizowanych politykach: energetycznej, zdrowotnej oraz szkolnictwa wyższego w czterech państwach: Polsce, Słowenii, Czechach oraz na Węgrzech. Wybór państw i polityk podyktowany został założeniami szerszego projektu badawczego realizowanego w ramach programu Beethoven 2 pt. *The "Missing Link": Examining organized interests in post-communist po-*

12 A. Dür, D. De Bièvre, *The Question of Interest Group Influence*, „Journal of Public Policy” 2007, no. 27(01), s. 1–12.

13 P. Bouwen, *Exchanging access goods for access: A comparative study of business lobbying in the European Union institutions*, „European Journal of Political Research” 2004, no. 3(43), s. 337–369.

14 C. McGrath, *Towards a lobbying profession: developing the industry's reputation, education and representation*, „Journal of Public Affairs” 2005, no. 5(2), s. 124–135.

licy making (OrgIntCEE). Logika selekcji dotycząca zestawu państw wynikała z chęci dokonania dogłębnej analizy wśród państw Europy Środkowej i Wschodniej, które skutecznie przeszły okres transformacji postkomunistycznej, a które jednocześnie różnią się ważnymi parametrami i sposobami organizacji grup interesów. Z kolei dobór takiego, a nie innego zestawu polityk podyktowany był chęcią analizy porównawczej różnorodnych polityk publicznych, które różnią się stopniem regulacji i redystrybucji na poziomie państwowym i ponadnarodowym. Analizę empiryczną oparliśmy na danych ilościowych zebranych za pomocą obszernej ankiety skierowanej do organizacji rzecznictwa działających na poziomie narodowym, obejmującej trzy wskazane obszary polityki, przygotowanej w czterech językach urzędowych państw, które objęła analiza. Dane były zbierane w latach 2018–2019 przy pomocy platformy LimeSurvey. W procesie zbierania danych uzyskaliśmy 420 odpowiedzi od organizacji z Polski, Węgier, Słowenii oraz Czech.

W celu analizy uzyskanych danych przeprowadziliśmy regresję liniową, aby zmierzyć statystyczną zależność między zmiennymi. Nasza zmienna zależna *dostęp* to zagregowana zmienna ciągła przedstawiająca wartości od 1 do 100. Aby stworzyć tę zmienną, naszym respondentom zadano pytania dotyczące dostępu do różnych poziomów procesu politycznego, które zostały przedstawione na pięciostopniowych skalach porządkowych:

- W przybliżeniu, jak często Państwa organizacja konsultuje się z a) partiami politycznymi, b) rządem, c) organami regulacyjnymi w obszarze Państwa aktywności: (1. nigdy, 2. mniej więcej raz w roku, 3. mniej więcej dwa razy w roku, 4. mniej więcej co miesiąc, 5. mniej więcej co tydzień).
- Jak trudno jest Państwu uzyskać dostęp do a) partii politycznych, b) rządu, c) organów regulacyjnych w obszarze Państwa działalności: (1. bardzo trudno, 2. trudno, 3. umiarkowanie, 4. łatwo, 5. bardzo łatwo).

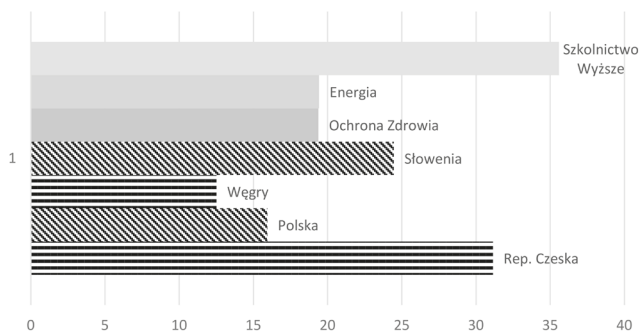
Uzyskane odpowiedzi, kodowane wcześniej na pięciostopniowych skalach Likerta, przekodowaliśmy w zagregowaną zmienną ciągłą wyrażającą dostęp. Nawiązując do uznanych sposobów teoretyzowania procesów europeizacji, przygotowaliśmy trzy zmienne europeizacyjne: udział środków unijnych w budżetach organizacji, kontakty z organizacjami rzecznictwa z UE oraz przynależność do europejskich

organizacji parasolowych¹⁵. Aby zmierzyć udział środków UE w budżetach organizacji, zapytaliśmy naszych respondentów, jaki procent budżetu każdej organizacji stanowią fundusze unijne od 0 do 100%. Dwie kolejne zmienne europeizacyjne, tj. przynależność do europejskich organizacji parasolowych oraz występowanie silnych związków z organizacjami z UE o zbliżonym profilu działalności, zakodowaliśmy jako zmienne dychotomiczne o wartościach 0 (brak wskazanej cechy) i 1 (obecność wskazanej cechy). Odwołując się do teorii działania zbiorowego Mancura Olsons¹⁶, dokonaliśmy kolejnego podziału w analizowanych grupach, dzieląc organizacje na dwa typy interesów: skoncentrowane oraz rozproszone. Aby zmierzyć rozproszone lub skoncentrowane interesy, stworzyliśmy zmienną fikcyjną, która przyjmuje wartość '0' dla grup rozproszonych interesów i '1' dla grup skoncentrowanych.

W pierwszej części analizy przy wykorzystaniu statystyk opisowych (średniej statystycznej) opracowaliśmy również specyfikę procesu europeizacji dla każdego z państw oraz każdej z polityk. Odnieśliśmy się do uznanych sposobów teoretyzowania procesu europeizacji. Naszą pierwszą mierzoną zmienną jest udział środków z funduszy UE w budżetach organizacji. W celu uzyskania danych zapytaliśmy naszych respondentów, jaki procent budżetu każdej organizacji stanowią fundusze publiczne i unijne. Mając kompletne dane dla ponad 460 organizacji, korzystając ze statystyk opisowych, obliczyliśmy średni udział środków UE w budżetach organizacji. Przeanalizowaliśmy dane porównawczo, aby sprawdzić, czy istnieją jakiegokolwiek różnice między państwami i poszczególnymi analizowanymi politykami. Wyniki naszej analizy wskazują na istotne różnice zarówno pomiędzy analizowanymi państwami, jak i poszczególnymi politykami na poziomie udziału funduszy UE w budżetach organizacji (0–100%).

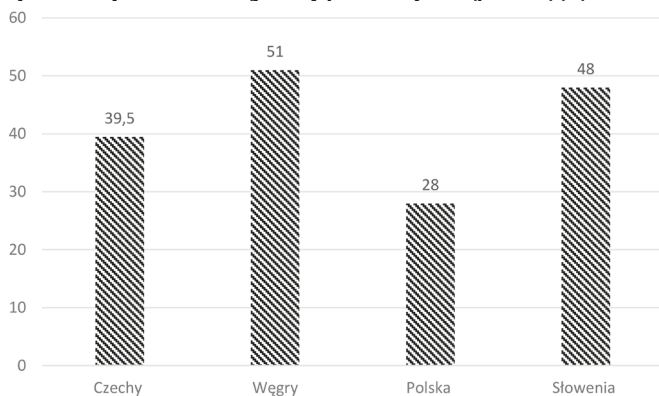
15 Organizacje parasolowe (*umbrella organizations*) rozumiane są w niniejszym opracowaniu jako te zrzeszające na poziomie ponadnarodowym – w tym przypadku unijnym – branżowe organizacje bądź federacje takich organizacji z poziomu państwowego.

16 Patrz szerzej: M. Olson, *The logic of collective action*, Cambridge 1965.

Wykres 1. Środki z funduszy UE w budżetach organizacji (%)

Źródło: Opracowanie własne.

Największy średni udział funduszy UE w budżetach organizacyjnych wskazują organizacje z Czech (31,15%) oraz Słowenii (24,46%). Z naszej analizy wynika, że organizacje z Polski (15,94%) oraz Węgier (12,41%) wskazują mniejszy średni udział funduszy unijnych w swoich budżetach ogółem. Odkryliśmy również istotną różnicę między trzema analizowanymi politykami. Najwyższy udział środków unijnych wskazują organizacje działające w obszarze szkolnictwa wyższego, natomiast udział środków finansowych z funduszy UE wśród organizacji z sektorów energetyki i ochrony zdrowia przedstawia się kolejno w granicach 19,4% i 19,5%.

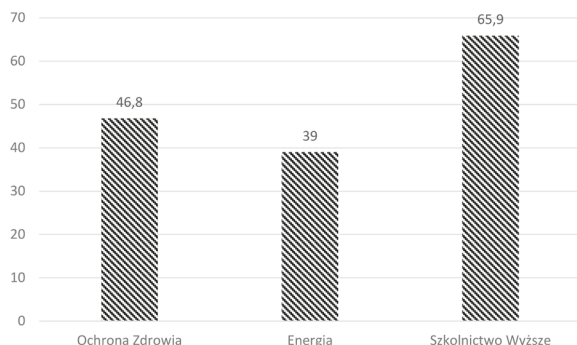
Wykres 2. Przynależność do organizacji parasolowych UE (państwa) (%)

Źródło: Opracowanie własne.

W naszej analizie widoczne są również różnice dotyczące przynależności grup interesu do europejskich organizacji parasolowych

w czterech analizowanych państwach. Najczęściej przynależność do organizacji parasolowych UE wskazują organizacje z Węgier (51%) oraz Słowenii (48%). Z kolei jedynie 28% organizacji z Polski wskazało przynależność do organizacji parasolowych UE, co stanowi wynik blisko dwukrotnie niższy niż w przypadku Węgier.

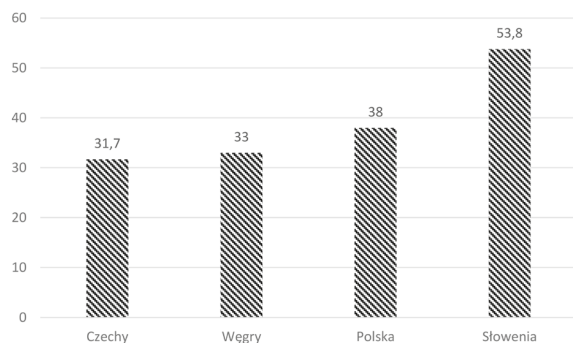
Wykres 3. Przynależność do organizacji parasolowych UE (polityki szczegółowe) (%)

Źródło: Opracowanie własne.

Widoczne różnice kształtują się także na poziomie polityk szczegółowych. Przynależność do europejskich organizacji parasolowych potwierdziło blisko 2/3 organizacji działających w obszarze szkolnictwa wyższego i 46,8% organizacji działających w obszarze opieki zdrowotnej. Natomiast najniższe wartości, a tym samym najrzadsze uczestnictwo w organizacjach parasolowych UE, wskazywały organizacje działające w obszarze energii.

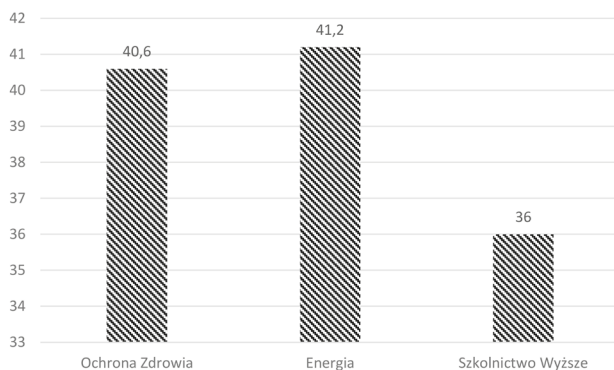
Wykres 4. Intensywna współpraca z organizacjami z UE o podobnym profilu (państwa) (%)

Źródło: Opracowanie własne.

Współpraca oraz bliskie kontakty z organizacjami z UE o podobnym profilu w znaczącym stopniu różnią się od uzyskanych wyników dotyczących przynależności do organizacji parasolowych UE. Najczęściej intensywną współpracę z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE wskazują organizacje ze Słowenii (53%). Zdecydowanie wyższe wartości obserwujemy również w przypadku organizacji z Polski: 38% organizacji wskazało intensywną współpracę z organizacjami z innych państw członkowskich UE. Najniższą wartość (31,5%) uzyskaliśmy w przypadku organizacji z Czech. Widoczna jest również różnica względem poprzedniej analizy w przypadku organizacji węgierskich. Jedynie 33% organizacji z Węgier wskazuje na intensywne kontakty z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE, co pozwala wnioskować, że uczestnictwo w organizacjach parasolowych nie przekłada się na intensywność współpracy pomiędzy organizacjami.

Wykres 5. Intensywna współpraca z organizacjami z UE o podobnym profilu (polityki szczegółowe) (%)

Źródło: Opracowanie własne.

W przypadku analizy poszczególnych polityk również obserwujemy istotną zmianę dotyczącą współpracy pomiędzy organizacjami o podobnym profilu działań. Najmniej organizacji, tj. 36% działających w obszarze szkolnictwa wyższego, wskazywało na silne związki z organizacjami z innych państw UE. Dane te przedstawiają znaczącą różnicę względem analizy dotyczącej przynależności do organizacji parasolowych UE. 41,2% organizacji działających w obszarze energii wskazuje na intensywną współpracę z organizacjami z innych państw UE, co stanowi wyższą wartość niż w przypadku analizy przynależno-

ści do organizacji parasolowych. 40,6% organizacji z sektora zdrowia wskazało na intensywne kontakty z partnerami z państw UE.

Celem pogłębionej analizy w kolejnym kroku przeprowadziliśmy regresję liniową, aby określić wpływ udziału funduszy europejskich w budżetach organizacji, przynależności do europejskich organizacji parasolowych oraz intensywności współpracy z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE, a także typu grupy (organizacje skoncentrowane oraz rozproszone) na dostęp do procesu decyzyjnego.

Jak zaznaczyliśmy w tabeli 1, analiza typu grupy nie przedstawia znaczących wyników. Współczynnik naszego wskaźnika typu grupy w pięciu analizowanych modelach waha się od 1,564 do 2,357, co stanowi 4,90 do 7,54 punktu w złożonym wskaźniku dostępu, przy czym brak jest istotności statystycznej. Na podstawie uzyskanych wyników możemy przypuszczać, że organizacje skoncentrowane mogą mieć łatwiejszy dostęp do procesu politycznego, jednak nasza analiza nie wskazuje na istnienie zależności statystycznej.

W modelach, w których przeanalizowaliśmy znaczenie funduszy UE w uzyskiwaniu dostępu do procesu decyzyjnego, współczynnik wskaźnika w dwóch przedstawionych modelach przyjmuje wartości od 0,0353 do 0,001, zmieniając kierunek w przypadku analizy uwzględniającej pozostałe zmienne europeizacyjne, jednak ponownie przedstawia brak istotności statystycznej, wskazuje zaś na dość marginalne znaczenie funduszy UE dla dostępu do procesu decyzyjnego na poziomie polityki krajowej.

Odmienne wyniki uzyskaliśmy w modelach włączających zmienne dotyczące przynależności do organizacji parasolowych oraz intensywności współpracy z organizacjami z UE o podobnym profilu. Jak przedstawiliśmy w tabeli 1, przynależność do organizacji parasolowej UE znacząco wpływa na dostęp do procesu decyzyjnego na poziomie krajowym. Nawet w modelu, w którym kontrolujemy fundusze europejskie, współczynnik wskaźnika przynależności do organizacji parasolowej na poziomie UE pozostaje istotny i waha się pomiędzy 6,243 a 5,291. Możemy więc wnioskować, że organizacjom, które przynależą do europejskich organizacji parasolowych, łatwiej jest uzyskać dostęp do procesu politycznego niż organizacjom, które nie przynależą do europejskich zrzeszeń parasolowych. Sytuacja ta może być kształtowana poprzez proces redystrybucji wiedzy eksperckiej oraz zasobów personalnych i finansowych (planowanie, szkolenia lobby-

Tabela 1. Wyjaśnienie dostępu do procesu politycznego

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Skoncentrowane grupy interesu	2,174 (1,404)	1,998 (1,803)	2,076 (1,358)	2,357 1,615	1,564 (1,834)
Państwo Słowenia (ref.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)
Polska	4,539*** (1,225)	2,880 (1,772)	5,402*** 1,193	4,368*** (1,351)	4,633** (1,873)
Węgry	-4,125*** (1,224)	-3,987** (1,499)	-4,401*** 1,173	-4,033** (1,400)	-4,517* (1,551)
Czechy	0,818 (1,124)	2,1925 (1,439)	1,075 1,081	2,421 1,322	3,100* (1,457)
Sektor polityki Szkolnictwo wyższe (ref.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)	0,00 (.)
Opieka zdrowotna	-2,179** (0,915)	-2,693* (1,178)	-2,979*** (0,868)	-2,573* (1,050)	-3,178** (1,218)
Energia	2,262* (1,028)	2,706* (1,310)	2,617** (0,997)	3,002* (1,190)	2,786* (1,359)
Fundusze Europejskie		0,0353 (0,053)			0,001 (0,054)
Organizacja parasolowa			6,243*** (1,326)		5,291** (1,971)
Bliskie kontakty (intensywna współpraca) z org. UE				5,705*** (1,598)	3,979* (2,001)
N	420	420	420	420	420
Skorygowane R2	0,071	0,078	0,120	0,121	0,149
Stała	53,670*** (1,081)	53,523*** (1,473)	52,470*** (0,881)	50,818*** 1,533	49,905*** (1,905)

Błędy standardowe w nawiasach * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

stów, rozwój zasobów ludzkich, wiedza ekspercka) z poziomu większych oraz bogatszych w zasoby europejskich organizacji parasolowych w kierunku organizacji krajowych. Co ważne, nasze dane pokazują również, że organizacje charakteryzujące się intensywną współpracą z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE mają większy dostęp do procesu decyzyjnego niż organizacje, które nie utrzymują kontaktów z grupami o podobnym profilu w innych państwach UE. Współpraca pomiędzy organizacjami wydaje się przynosić pozytywne efekty, jednak w ostatnim testowanym modelu jej znaczenie wydaje się mniejsze niż przynależność do organizacji parasolowych UE: osiąga wartość 3,979.

Podkreślenia wymagają istotne różnice zachodzące zarówno w analizowanych państwach, jak i w politykach szczegółowych. We wszystkich analizowanych modelach obserwujemy istotny wpływ testowanych zmiennych niezależnych na dostęp w przypadku Polski, gdzie najwyższe wartości dostępu uzyskaliśmy w modelu uwzględniającym przynależność do organizacji parasolowych, natomiast na Węgrzech wskaźnik dostępu przedstawia kierunek negatywny. W przypadku analizowanych polityk szczegółowych wzrost dostępu wskazują organizacje działające w sektorze energii, przy czym współczynnik dostępu istotnie wzrasta w modelu uwzględniającym bliską współpracę z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE.

Podsumowanie

W kontekście Europy Środkowej i Wschodniej koniecznie należy wspomnieć o tym, że najbardziej intensywna europeizacja następowała w okresie okołoakcesyjnym¹⁷. Cały prawny dorobek wspólnotowy, wypracowany w toku wcześniejszego, pięćdziesięcioletniego procesu integracji europejskiej (przed rozszerzeniem z 2004 r.), musiał zostać zaimportowany i zaimplementowany do prawodawstwa państw kandydujących i nowych państw członkowskich (oczywiście częściowo

17 H. Grabbe, *How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity*, „Journal of European Public Policy” 2001, no. 8(6), s. 1013, porównaj z: R. Riedel, *Conditionality, czyli europeizacja otoczenia Unii Europejskiej*, [w:] *Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty*, red. R. Riedel, A. Pacześniak, Oslo–Toruń–Wrocław 2010, s. 235–246.

wo ta legislacja została już przyswojona wcześniej¹⁸, a częściowo – w ramach wynegocjowanych okresów przejściowych – później) we względnie krótkim czasie. W państwach regionu Europy Środkowej i Wschodniej, które stały się członkami UE po 2004 r., zaistniał dość skuteczny, skondensowany proces europeizacji, zachodzący w ramach polityki warunkowości¹⁹. Jednocześnie – jak już zostało zauważone wcześniej – padł na podatny grunt. Państwa przechodzące transformację i budujące swoje polityki publiczne na gruzach zbankrutowanego państwa komunistycznego były względnie otwarte na wzorce i rozwiązania zachodnie.

Koncentrując się na państwach regionu Europy Środkowo-Wschodniej, warto zauważyć, że potencjał zarówno w zakresie uploadowania, jak i asertywności w zakresie downloadowania poszczególnych elementów polityk sektorowych wydaje się ograniczony. Jak sugeruje Artur Wołek:

„[...] im silniejsze centrum podejmowania decyzji państwowych, tym bardziej asertywne państwo w polityce europejskiej. Można więc zakładać, że słabość krajowych administracji państw postkomunistycznych, zwłaszcza w wymiarze ustalania priorytetów i koordynacji polityki, uczyni je mniej odpornymi na presję Brukseli. Instytucjonalna próżnia sprzyja również przyjmowaniu cudzych wzorów, a zatem państwa Europy Środkowo-Wschodniej regulujące wiele dziedzin życia zbiorowego od zera prawdopodobnie bez większych oporów przyjmą wzorce UE. Wreszcie kryzys zawsze ułatwia przełamywanie utartych wzorów zachowań, więc jest prawdopodobne, że państwa regionu Europy Środkowej znajdujące się [...] w permanentnym kryzysie czy transformacji bez większego żalu rozstaną się z własnymi instytucjami i praktykami i przyjmą unijne”²⁰.

W kontekście powyższych stwierdzeń tym bardziej zasadne wydawało się sprawdzenie, jak skutecznie presja europeizacyjna oddziału-

18 W. Anioł, *Europeizacja polskiej polityki społecznej*, „Studia Europejskie” 2003, nr 3.

19 Taka asymetria została w sporej części zneutralizowana poprzez akt akcesji, jednak w pewnym stopniu występuje cały czas i jest naturalną pochodną zróżnicowanych potencjałów poszczególnych państw członkowskich. Patrz szerzej: R. Riedel, *Europeizacja polityk publicznych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2015, nr 18, s. 57–72.

20 A. Wołek, *Europeizacja w słabym państwie: przypadek polskiego przemysłu stoczniowego*, [w:] *Polska w grze międzynarodowej. Geopolityka i sprawy wewnętrzne*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2010.

je na państwa regionu Europy Środkowo-Wschodniej kilkanaście lat po akcesji.

W przypadku niniejszej analizy skupiono się na wybranych politykach publicznych, jak również na jednym z najważniejszych aspektów politycznego procesu podejmowania decyzji, tj. dostępie do procesu tworzenia polityki publicznej przez zorganizowane grupy interesów. W szczególności przedmiotem zainteresowania autorów niniejszej analizy była kwestia czynników europeizacyjnych determinujących ów dostęp.

Wyniki ukazują największy stopień europeizacji (mierzonej stopniem saturacji środkami unijnymi) w sektorze szkolnictwa wyższego. Jest to o tyle interesujący wniosek, iż przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się bardziej w „umiędzynarodowieniu” akademii i naturalnych dla profesji akademickich interakcjach transgranicznych niż w ewentualnym „uwspólnotowieniu” regulacji rządzących sektorem nauki i szkolnictwa wyższego. Kontrintuicyjny jest również zbliżony wynik sektora energetycznego i ochrony zdrowia – wydawałoby się, że prowadzona na poziomie ponadnarodowym polityka klimatyczna i energetyczna przyczyni się do znacznie większego stopnia europeizacji zorganizowanych grup interesów na poziomie krajowym w porównaniu do sektora służby zdrowia, który w zdecydowanym stopniu należy do tzw. kompetencji krajowych. Oczywiście doświadczenie pandemii COVID-19, które było udziałem wszystkich państw europejskich i stanowiło klasyczny problem transgraniczny (co samo w sobie wynika z natury pandemii), zweryfikowało dość skutecznie zasadność usytuowania kompetencji w zakresie ochrony zdrowia prawie wyłącznie na poziomie krajowym. Pamiętać jednak należy, że wykorzystane w tym opracowaniu dane pozyskane metodą ankiety były zbierane w okresie przed pandemią COVID-19.

Interesujące są również zróżnicowane wyniki poszczególnych państw w zakresie stopnia ich europeizacji (skumulowane wyniki dla wszystkich analizowanych sektorów). Znaczące różnice występujące pomiędzy takimi państwami jak Węgry i Polska z jednej strony, a Czechy i Słowenia z drugiej oddają realne stopnie nasycenia zorganizowanych grup interesów środkami europejskimi. Prawie trzykrotna różnica pomiędzy Czechami a Węgrami odzwierciedla orientację „do wewnątrz” tych państw (i jednocześnie „na zewnątrz” w przypadku samych organizacji rzecznictwa). Jeszcze ciekawiej wygląda obraz innej

zmiennej europeizacyjnej, a mianowicie przynależności do tzw. organizacji parasolowych. Tutaj krajem z najniższym wynikiem jest Polska, z kolei prym w tym zakresie wiodą węgierskie grupy interesów. Nie jest zaskoczeniem najlepszy wynik pod względem tego parametru organizacji wywodzących się z sektora szkolnictwa wyższego, który koreluje z ich największym stopniem nasycenia środkami europejskimi. Z kolei europeizacja horyzontalna najwyraźniej widoczna jest w przypadku organizacji pochodzących ze Słowenii, a najslabiej – z Czech. Co interesujące, szkolnictwo wyższe, które osiągnęło najwyższy wynik w przypadku dwóch poprzednich wymiarów europeizacji, pod względem silnych związków z organizacjami z UE o podobnym profilu różni się in minus od sektora energetycznego i ochrony zdrowia.

Dokonana analiza w postaci statystyki opisowej ukazała więc bardzo zróżnicowany obraz stopnia, zakresu i jakości europeizacji zorganizowanych grup interesów w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Potwierdza to w dużym stopniu tezę o heterogeniczności procesów europeizacyjnych w różnorodnych wymiarach politycznych i w poszczególnych państwach. Europeizacja nie ma siły homogenizacyjnej i te same impulsy europeizacyjne nie przynoszą jednakowych rezultatów²¹.

Sama regresja liniowa dokonana w niniejszej analizie, pozwalająca ustalić wpływ udziału funduszy europejskich w budżetach organizacji, przynależności do europejskich organizacji parasolowych oraz intensywności współpracy z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE, a także typu grupy na dostęp do procesu decyzyjnego, sugeruje, że to przynależność do organizacji parasolowych oraz intensywna współpraca z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE przekładają się na lepszy dostęp do procesu politycznego. Interesująco prezentują się również istotne różnice zachodzące zarówno w analizowanych państwach, jak i poszczególnych politykach szczegółowych. We wszystkich analizowanych modelach największy dostęp obserwujemy wśród organizacji w Polsce, zaś najmniejszy na Węgrzech. Wśród organizacji w Polsce najwyższe wartości dostępu uzyskaliśmy w modelu uwzględniającym przynależność do organi-

21 R. Riedel, *Europeizacja jako nurt badawczy studiów europejskich*, „Studia Europejskie” 2008, nr 2(46), s. 209–222.

zacji parasolowych. W przypadku analizowanych polityk szczegółowych najłatwiejszy dostęp wskazują organizacje działające w sektorze energii, przy czym współczynnik dostępu jest najwyższy w modelu uwzględniającym bliską współpracę z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż sektor energetyczny w Polsce jest w dużym stopniu upaństwowiony, co niewątpliwie sprzyja lepszym i skuteczniejszym kontaktom z decydentami procesu politycznego. Sama zaś współpraca z organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE może być efektem ubocznym większych zasobów umożliwiających taką kooperację.

Podjęta analiza pozwoliła ustalić, jak prezentują się poszczególne czynniki europeizacyjne (dostęp do funduszy europejskich, przynależność do organizacji parasolowych oraz współpraca z innymi organizacjami o podobnym profilu z innych państw UE) w przypadku zorganizowanych grup interesów z czterech państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz w jaki sposób wpływają one na dostęp do procesu decyzyjnego w trzech segmentach życia społeczno-gospodarczego. Zaprezentowane wyniki pozwalają lepiej zrozumieć stan procesów europeizacyjnych występujących wśród organizacji rzecznictwa w drugiej dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej. W konsekwencji (mniej lub bardziej zeuropeizowany) wpływ zorganizowanych grup interesów na poszczególne polityki publiczne przynosi rezultaty w postaci przyjmowania określonych modeli rozwojowych w poszczególnych państwach regionu. Zaprezentowane badania otwierają jednocześnie szereg nowych pytań badawczych, które mogą i powinny podlegać dalszej eksploracji naukowej, m.in. jak prezentują się przywołane parametry w innych segmentach gospodarczych oraz innych państwach tego regionu Europy (jak również w relacji do państw Europy Zachodniej), a także jakie inne zmienne mają wpływ na dostęp do procesu decyzyjnego i jak zmieniają się te zależności na osi czasu.

Bibliografia

- Anioł W., *Europeizacja polskiej polityki społecznej*, „Studia Europejskie” 2003, nr 3.
- Bouwen P., *Exchanging access goods for access: A comparative study of business lobbying in the European Union institutions*, „European Journal of

- Political Research” 2004, no. 3(43), <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2004.00157.x>.
- Caporaso J., *Three Worlds of Regional Integration Theory*, [w:] *Europeanization. New Research Agendas*, red. P. Graziono, M.P. Vink, New York 2007.
- Christiansen J.G., *EU Legislation and National Regulation: Uncertain Steps Towards a European Public Policy*, „Public Administration” 2010, vol. 88, no. 1, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2010.01813.x>.
- Dür A., De Bièvre D., *The Question of Interest Group Influence*, „Journal of Public Policy” 2007, no. 27(01).
- Easing R., *Multilevel Governance and Business Interests in the European Union*, „Governance” 2004, no. 17(2).
- Europeanization. New Research Agendas*, red. P. Graziono, M.P. Vink, New York 2007.
- Grabbe H., *How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity*, „Journal of European Public Policy” 2001, no. 8(6), <https://doi.org/10.1080/13501760110098323>.
- Ladrech R., *Europeanization of Domestic Politics: The Case of France*, „Journal of Common Market Studies” 1994, no. 32(1).
- McGrath C., *Towards a lobbying profession: developing the industry's reputation, education and representation*, „Journal of Public Affairs” 2005, no. 5(2), <https://doi.org/10.1002/pa.14>.
- Niebylski M., Choroś B., *Proces projektowania i realizacji polityk publicznych – ujęcie teoretyczne*, [w:] *Polityki publiczne w teorii i praktyce*, red. B. Choroś, M. Niebylski, Toruń 2014, <https://doi.org/10.31338/uw.9788323532279>. pp.159-184.
- Olsen J., *The Many Faces of Europeanization*, „Journal of Common Market Studies” 2002, 40(5).
- Olson M., *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups*, Cambridge 1965.
- Riedel R., *Europeizacja – koncepcje i agenda badawcza*, [w:] *Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty*, red. R. Riedel, A. Pacześniak, Oslo–Toruń–Wrocław 2010.
- Riedel R., *Europeizacja – konceptualizacja kategorii badawczej*, [w:] *Europeizacja polityk publicznych w Polsce*, red. R. Riedel, Opole 2016.
- Riedel R., *Europeizacja jako nurt badawczy studiów europejskich*, „Studia Europejskie” 2008, nr 2(46).
- Riedel R., *Europeizacja polityk publicznych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2015, nr 18.
- Riedel R., *Kontestacja państwa dobrobytu a integracja europejska – perspektywa neofunkcjonalistyczna*, „Politeja” 2009, nr 1(11).
- Riedel R., *Podjęcia i teorie w badaniach nad europeizacją*, [w:] *Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty*, red. R. Riedel, A. Pacześniak, Oslo–Toruń–Wrocław 2010.
- Risse T., *A European Identity? Europeanization and Evolution of a Nation State Identities*, New York 2001.

- Rosamond B., *Theories of European Integration. The European Union Series*, London 2000.
- Schmitter P., *The Neofunctional Hypothesis about International Integrational Integration*, „International Organization” 1969, vol. 23, no. 1.
- Surdej A., *The scenarios for the future of EU public policies: the perspective of the theory of public goods*, „Poznań University of Economics Review” 2014, vol. 14, no. 4.
- Wołek A., *Europeizacja w słabym państwie: przypadek polskiego przemysłu stoczniowego*, [w:] *Polska w grze międzynarodowej. Geopolityka i sprawy wewnętrzne*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2010.